

Ercan KARAKOÇ

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.

Yıldız Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Bölümü, İstanbul-Türkiye
Yıldız Teknik Univ., Fac. of Letters, Dep. of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution, İstanbul-Turkey
ercankarakoc@hotmail.com

Enver YALÇIN

Lisansüstü Öğrencisi | Graduate Student

Yıldız Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Bölümü, İstanbul-Türkiye
Yıldız Teknik Univ., Fac. of Letters, Dep. of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution, İstanbul-Turkey
enveryalcin.hist@gmail.com

BİR SİYASETÇİ VE LİDER OLARAK SEYYİD ABDÜLKADİR*

Özet

Seyyid Abdülkadir, Kürt siyasi hayatının önemli şahsiyetlerinden biridir. Babası Şeyh Ubeydullah'ın 1880'deki isyanından sonra sürgüne gönderilen Seyyid Abdülkadir, II. Abdülhamid'in istibdat politikalarına karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni destekledi. Ancak Meşrutiyet'in yeniden ilanından sonra izlenen politikalar, Seyyid Abdülkadir'in bu partiden uzaklaşmasına neden oldu. O, sahip olduğu dinî şecereden dolayı Kürtler üzerinde önemli bir nüfuza sahipti. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Kürdistan Teali Cemiyeti gibi Kürt siyasi ve edebî hayatında mühim roller oynayan, dönemini ve sonrasını birçok yönüyle etkileyen cemiyetlerde başkanlık görevlerinde bulunarak bir araya gelmekte zorlanan Kürtleri tek bir çatı altında toplamayı başardı. Seyyid Abdülkadir, Osmanlı Devlet bürokrasisinde Âyan üyeliği ve Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı gibi önemli görevler ifa etti. Onun I. Dünya Savaşı sonrasındaki çalışmaları ve faaliyetleri hem dönemin hükümetleri hem de Kürt milliyetçileri tarafından kabul görmedi. Seyyid Abdülkadir, 1925'te ansızın patlayan Şeyh Said İsyanına destek verdiği gerekçesiyle Diyarbakır İstiklal Mahkemesi kararıyla idam edildi.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Abdülkadir, Osmanlı Devleti, Şeyh Said, İttihat ve Terakki.

SAYYID ABDUL QADIR AS A POLITICIAN AND A LEADER

Abstract

Sayyid Abdulqadir is one of the most significant figures in the Kurdish Political life. Abdulqadir who was sent to exile after his father's rebellion in 1880 supported Committee of Union and Progress against the repressive policies of Abdulhamid II. However, the policies applied after redeclaration of Constitutional Monarchy caused Sayyid Abdulqadir move away from the party. He had a significant influence over Kurds due to his religious family tree. He was able to gather under one roof the Kurds who have difficulty in getting together during his presidency in associations such as Kurdish Charity and Progress and

* Bu makale, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde sunulan "Bir Siyasetçi ve Lider Olarak Seyyid Abdülkadir" başlıklı Yüksek Lisans tezinden hazırlanmıştır.

Society for the Rise of Kurdistan which played important roles in Kurdish political and literary life and affected its time and following period. Sayyid Abdulqadir, has performed important duties such as leadership of State Council (Şura-yı Devlet) and membership of the Senate of the Ottoman Empire (Meclis-i Âyân) in Ottoman bureaucracy. His works and activities after the First World War was not accepted by neither Kurdish intellectuals nor the governments of the period. Abdulqadir was executed by Diyarbakır Independence Tribunal (Diyarbakır İstiklal Mahkemesi) on the grounds that he had a role on Sheikh Said Rebellion which broke out suddenly in 1925.

Keywords: Sayyid Abdul Qadir, the Ottoman Empire, Sheikh Said, Committee of Union and Progress.

GİRİŞ

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin dağılma ve parçalanma dönemi olarak bilinmektedir. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti siyasi, askeri ve ekonomik anlamda bir altüst oluşa sahne oldu. Aynı şey Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgeler için de geçerliydi. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti himayesi altında özerk olarak yaşayan Kürtler, II. Mahmut döneminde (1808-1839) başlayan merkezileşme ve modernleşme çabaları sonucunda özerkliklerini kaybetmeye başladılar. Özerklikleri ellerinden alınan Kürt beyleri bu duruma karşı ayaklandılar. Ancak genellikle birbirlerine karşı öteki gücün yanında yer alan Kürtler, isyanlarında başarısız oldular (McDowall 2004: 54-58).

Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılması, beklendiğinin aksine Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini kolaylaştırmadı. Meydana gelen iktidar boşluğundan dolayı başına buyruk hareket eden yüzlerce aşiret ortaya çıktı. Osmanlı Devleti, Kürt beylerinden boşalan iktidar boşluğunu merkezden bölgeye atadığı yöneticilerle çözmeye çalıştı. Ancak bölgeye atanan yöneticiler, yerel olaylara ilişkin Kürt beyleri kadar bilgi sahibi ve tecrübeli değillerdi (Bruinessen 2013: 277-285).

Kürtler, merkezden atanan yöneticileri çözüm mercii olarak görmüyorlardı. Karşılaştıkları problemler genellikle bağlı oldukları Kürt beyleri tarafından çözülmekteydi. Kürtler, otorite boşluğunu doldurabilecek, aşiretler arası arabulucu görevinde bulunabilecek, aşiretler üstü bir güce ihtiyaç duydu. Bu güç, bölgede büyük bir itibara sahip olan Kadiri ve Nakşibendi tarikatı şeyhleri tarafından doldurulmaya başlandı (Nikitin 1991: 372-384).

Hakkâri ve civarında ikamet eden Şemdinan ailesi, bölgede meydana gelen siyasi otorite boşluğundan sonra siyasi ve ekonomik yönden güçlenerek, dağınık halde bulunan Kürt aşiretlerini etrafında topladı. Kısa zamanda büyük bir güce ulaşan söz konusu aile, Şeyh Ubeydullah liderliğinde 1880’de İran’a karşı isyan bayrağı açtı. İsyân, başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen ailenin Kürtler üzerindeki etkinliği sonraki yıllarda da devam etti. Kürtler, Şeyh Ubeydullah’a gösterdikleri saygı ve hürmeti, oğlu Seyyid Abdülkadir’e de gösterdiler. Nitekim Seyyid Abdülkadir, ömrünün büyük bir kısmını sürgünlerde geçirmesine rağmen Kürt aşiretleri üzerindeki nüfuzunu devam ettirebildi (Özoğlu 2005: 96-99). Bu makale, 20. yüzyılın başından itibaren İstanbul’da yaşayan, Kürtlere siyasi liderlik yapan ve Osmanlı bürokrasisinde kritik zamanlarda önemli görevler ifa eden Seyyid Abdülkadir’in hayatını ele almaktadır.

ŞEMDİNAN AİLESİ VE SEYYİD ABDÜLKADİR

Seyyid Abdülkadir, Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşamış önemli Kürt şahsiyetlerinden biridir. 1856’da Hakkâri’nin Şemdinli bölgesinde dünyaya gelen Seyyid Abdülkadir, 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar bölgenin nüfuzlu Şemdinan ailesine mensuptu (Güneş 1997: 149). Kürt beylerinin bölgeden tasfiye edilmesinden sonra siyasi ve askeri yönden güçlenen bu aile, başta Hakkâri ve civarı olmak üzere bugünkü Güneydoğu Anadolu’da ve İran’ın Urmiye Gölü yakınlarında bulunan bir kısım toprakları denetimi altında bulundurmaktaydı. Kontrolündeki bu topraklarda ağırlıklı olarak Kürtler yaşamaktaydı. Buradaki Kürtler, kökenlerini âlim, mutasavvıf ve Kadiriyye tarikatının kurucusu olan Abdülkadir Geylaniye dayandırdıkları için Şemdinan ailesine büyük bir bağlılık duymaktaydılar. Ailenin ataları, Hz. Fatıma üzerinden Hz. Muhammed’e kadar uzanmaktaydı. Aile, böyle bir soyağacına sahip olması hasebiyle, bölgedeki dinî cemaatlerin liderliğini yapmaktaydı (Özoğlu 2005: 96-98).

Seyyid Abdülkadir, dönemin müceddidi olarak kabul edilen Mevlana Halid-i Bağdadi’nin (1779-1827) bölgedeki etkin halifelerinden biri olan, Seyyid Taha Efendi’nin torunudur. Seyyid Taha, babası Seyyid Ahmet’in gözetiminde iyi bir medrese eğitimi aldı. Yaşadığı dönemin edip şahsiyetleri arasında gösterilen Seyyid

Taha, bölgede birçok din âliminin yetişmesine katkı sağladı. Nehri bölgesi onun döneminde adeta bir ilim merkezi haline geldi. Seyyid Taha, Nakşibendiliğin bölgede yayılmasında önemli katkı yapmış olmanın yanı sıra Şii mezhebine karşı menfi bir tavır alarak, Şiiliğin hem Kürt coğrafyasına hem de Anadolu'nun içerisine girmemesine çaba gösterdi. Yaklaşık 42 yıl boyunca dinî hizmetlerde bulunan Seyyid Taha, 1853'te vefat etti (Tan 2013: 96-106; Süreyya 1996: 1641).

Seyyid Abdülkadir'in babası Şeyh Ubeydullah, tarikat-ı Nakşibendiyye'nin ileri gelen şeyhlerinden biriydi. Babası Seyyid Taha'nın gözetiminde iyi bir medrese eğitimi alan Şeyh Ubeydullah, hadis ve tefsir ilimlerinde yed-i tûlâ sahibi biriydi. O, yaşadığı dönemde âbid, zâhid ve muttakî bir şahsiyet olarak da tanınmaktaydı (Mehmet Ârif Bey 2011: 701). Şeyh Ubeydullah, Kürt beylerinin bölgeden tasfiye edildiği bir dönemde Şemdinan ailesinin ve yöredeki Nakşibendiliğin başına geçti. Dağınık halde bulunan Kürt aşiretlerini dinî karizması ve aşiretler üstü kimliğiyle etrafında toplayarak önemli bir güce sahip oldu. Nitekim 1880'de İran'a (Kaçar) karşı isyan etti. Bu isyan hareketi, o döneme kadar bölgede çıkan en büyük Kürt isyan hareketiydi (Çay 2010: 411). Ancak isyan hareketi başarısızlıkla sonuçlandı. Batılı güçlerin İran'dan yana tavır almasının yanı sıra bazı Kürt beylerinin taraf değiştirmesi ve bir kısmının ise isyan hareketinden çekilmesi, yenilgiyi beraberinde getirdi. Başarısız isyan girişiminden sonra, yaşadığı Hakkâri'ye çekilen Şeyh Ubeydullah, Batılı güçlerin ve İran'ın baskıları sonucunda 20.000 kuruş aylık maaşa bağlanarak Mekke'ye sürüldü. 1827'de Şemdinli bölgesinde dünyaya gelen Şeyh Ubeydullah, 1883'te Mekke'de vefat etti (Şimşir 2010: 195).

Seyyid Abdülkadir, Şeyh Ubeydullah'ın en küçük oğludur. Buna rağmen Şeyh Ubeydullah, onu veliahtı olarak gördü ve öyle yetiştirmeye çalıştı. Ona bilgi, birikim ve tecrübelerini aktardı. Nitekim Seyyid Abdülkadir de yönelişleri ve tavırlarıyla babasını andırmaktaydı. O da hayatını bir köşeye çekilerek geçirmede, babası gibi sürekli aktif mücadelenin içinde yer aldı. Ayrıca hayatı boyunca babası gibi bütün Kürtleri tek bir çatı altında toplamaya çalıştı. Bölge halkı da Şeyh Ubeydullah'a duydukları sevginin bir benzerini Seyyid Abdülkadir'e karşı da duymaktaydı. Nitekim Seyyid Abdülkadir, ömrünün büyük bir kısmını sürgünlerde geçirmesine rağmen sahip olduğu dinî şecere

hasebiyle Kürt aşiretleri üzerinde büyük bir saygınlığa sahip oldu. Seyyid Abdülkadir’in Seyyid Muhammed Sıddık adında bir abisi, Seyyid Mehmed ve Seyyid Abdullah adlarında da iki oğlu vardı. Biri Kürt ve diğeri Çerkez olmak üzere iki eşi bulunmaktaydı (Bayrak 1993: 125-128).

Seyyid Abdülkadir, medreselerde babasının gözetiminde iyi bir eğitimi alarak (hadis, fıkıh, tefsir ve kelim) dinî ilimlere vakıf oldu. Anadili Kürtçenin yanı sıra Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine de hâkimdi. Hicaz bölgesinde uzun yıllar ikamete mecbur kalması Arapçasını kuvvetlendirmesine, İran ile yapılan ticaret sayesinde İran’a gidip gelmesi de Farsçasını ilerletmesine, uzun yıllar İstanbul’da kalması ve buradaki çalışmaları da Türkçeyi etkin bir şekilde kullanmasına katkı sağladı (Özoğlu 2005: 114).

Seyyid Abdülkadir, babasının İran’a karşı isyan girişimindeki kumandanlardan biriydi. Bu tarihe kadar Şemdinan bölgesinde yaşayan Seyyid Abdülkadir, isyan sonrası Osmanlı yönetimi tarafından ailesi ve yakınlarıyla birlikte Mekke’ye sürüldü ve babasının 1883’teki ölümüne kadar burada tutuldu. Osmanlı yönetimi, Şeyh Ubeydullah’ın vefatından sonra geri kalan aile fertlerinin Şemdinli’ye dönmesine ve orada ikamet etmesine izin verirken, ailenin lideri konumunda bulunan Seyyid Abdülkadir İstanbul’a alındı. Zira Osmanlı yönetimi Seyyid Abdülkadir’in yeni bir isyan hazırlığı yapmasından çekiniyordu (Bayrak 1993: 126).

Seyyid Abdülkadir, 1885’te 20 lira maaşla Beyrut Müstantıklığı’ne atanarak devlet memuriyetine girdi. 1888’de 35 lira maaşla Şam Ceza Mahkemesi Reisliği’ne terfi eden Seyyid Abdülkadir, 1891’de ise 45 lira maaşla Bitlis Ceza Mahkemesi Reisliği’ne atandı.¹

Seyyid Abdülkadir, II. Abdülhamid rejimine karşı fikirsel ve eylemsel planda İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne (İTC) destek verdi. O, dönemin fikir ve düşünce adamlarından biri olan Abdullah Cevdet ile birlikte İTC’nin önemli simaları arasında yer aldı. Nitekim Seyyid Abdülkadir’in ismi bu partinin İstanbul’daki merkez şubesinin listesinde yer

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: “TBMM Arşivi, Meclis-i Ayan Üyeleri Özlük Dosyaları, 42 Sicil nolu Seyyid Abdülkadir Efendi’ye ait özlük dosyası”.

aldı. Bu merkez şubede, yüksek rütbeli kişilerin ve din âlimlerinin katılımıyla bir komite oluşturuldu. Nadir Bey’in sekreterliğinde toplanan komiteye, Seyyid Abdülkadir ve pek çok muhalif katılarak, II. Abdülhamid’e karşı bir darbe planı hazırlandı. Sahip olduğu dinî şecereden ve buna bağlı olarak Kürtler üzerindeki nüfuzundan dolayı kendisinden çekinildiği için saraydan her defasında büyük ihsanlar alan Seyyid Abdülkadir, sarayda fedai şubelerinin oluşumuna ciddi anlamda katkı sağladı (Hanioglu 1985: 453). Ancak darbe yapılmadan (1896) darbenin planları açığa çıktı. Bunun sonucunda Osmanlı yönetimi, darbe ile ilişkili görünen birçok kişiyi İmparatorluğun uzak yerlerine sürdü. Seyyid Abdülkadir, bu süreçte ailesi ve yakınlarından oluşan 20 kişiyle birlikte Medine’ye sürüldü ve 1908 Devrimi’ne kadar da burada tutuldu (Akşin 1987: 28-29).

II. MEŞRUTİYET YILLARINDA SEYYİD ABDÜLKADİR VE FAALİYETLERİ

Daha önce verdiği taahhüt gereğince 23 Aralık 1876’da Meşrutiyet’i ilan eden ama bilahare meclisi askıya alan II. Abdülhamid, ülkenin içinde bulunduğu durum ve İttihat ve Terakki’nin baskıları sonucunda 24 Temmuz 1908’de Meşrutiyet’i tekrar ilan etti. Meşrutiyet’in yeniden ilanı birçok yerde coşkuyla karşılandı. Devrimi takip eden ilk aylarda, Osmanlı Devleti içinde milletler, “Osmanlıcılık şemsiyesi” etrafında sorunlarını ve taleplerini dile getirerek örgütlenmeye başladılar. Bunun sonucunda irili ufaklı birçok dernek, kulüp, siyasi parti ya da bugünkü adlarıyla sivil toplum kuruluşu ortaya çıktı. Ayrıca devrimi takip eden ilk aylarda ülke genelinde bir basın patlaması yaşandı. Bu süreçte Kürt aydınları da “Kürt” kelimesini barındıran irili ufaklı bazı dernekler kurdular (Malmisanij 1999: 15-18).

Kürtler, Meşrutiyet’in ilanına diğer milletlerin verdikleri gibi bir tepki vermedi. II. Abdülhamid döneminde bazı ayrıcalıklar elde eden Kürtler, ülkede meydana gelen rejim değişikliğine endişeyle yaklaştılar. İstanbul’da yaşayan ve modern eğitim alan Kürt aydınları ise, bu devrimi büyük bir başarı olarak görüp kutladılar. İstanbul’daki kutlamalar, siyasi nedenlerden dolayı sürgünde bulunan Kürt aydınlarının ve liderlerinin geri dönüşleriyle ikinci bayram havası yarattı. İstanbul’a gelen bu Kürt aydınlarının ve

liderlerinin önemli bir kısmı, II. Meşrutiyet’in devamından yana çalışmaların içerisinde yer aldılar (Klein 2007: 135-153).

II. Meşrutiyet sonrası Medine’den İstanbul’a dönen Seyyid Abdülkadir de burada yaşayan Kürtler tarafından büyük bir sevinçle karşılandı. O yıllarda İstanbul’da on binlerle ifade edilen hamallar başta olmak üzere birçok kişi onu getiren geminin etrafında kutlamalarda bulundu. Kutlamalar şehir içinde, evinin bulunduğu Sultanahmet’te de devam etti. Evinin önünde toplanan kalabalık hürriyet, kardeşlik, eşitlik ve adalet sloganları atarak gelişmeleri kutladı (Özoğlu 2005: 114-116). Seyyid Abdülkadir’in böylesi büyük bir nümayiş ile karşılanmasının en önemli sebeplerinden biri II. Abdülhamid’in baskıcı yönetimine karşı mücadele etmiş bir kişi olarak görülmesiydi. Bir diğer önemli sebep ise, Şeyh Ubeydullah’ın oğlu olması ve 1880’de çıkan Kürt ayaklanmasına aktif bir şekilde katılmasıydı (Malmisanij 1999: 16).

Kürtlerin cemiyet kurma ve gazete yayımlama çalışmaları, II. Meşrutiyet öncesine dayanmaktaydı. Bedirhan Bey’in oğlu Mikdad Mithad tarafından, 22 Nisan 1898’de *Kürdistan Gazetesi* çıkarıldı. Kahire’de çıkarılan bu gazete, Osmanlı yönetiminin baskıları ve ekonomik sıkıntılardan dolayı 1902’de kapandı. Gazetenin, basılması ve dağıtılması Osmanlı yönetimi tarafından yasaklanmasına rağmen, nüshaları Kürt bölgelerine ulaşmaktaydı. Gazete, Kürtlerin Kürtçe dilinde çıkarmış oldukları ilk gazete olması hasebiyle Kürtlerin hafızasında önemli bir yer tutmaktadır. Kürtlerin cemiyet kurma çalışmaları ise 1900’de kurulan Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti’ne (Kürdistan Güçlü İrade Cemiyeti) dayanmaktadır. II. Abdülhamid rejimine karşı ülkedeki muhalif gruplarla etkileşim halinde bulunan bu cemiyet, kurulduktan kısa süre sonra kapandı (Kaya, Yalçın ve Çakmakçı 2015: 10-16).

II. Abdülhamid döneminde siyasi ve kültürel çalışmalarını genellikle gizli bir şekilde yapan Kürtler, 1908 Devrimi ile birlikte söz konusu çalışmalarını açık bir şekilde yaptılar. Bu süreçte değişik amaç ve isimler altında Kürt cemiyetleri kurularak, gazete ve dergiler çıkartıldı. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (KTTC-Kürt Dayanışma ve İlerleme Cemiyeti) bu dönemde kurulan önemli Kürt cemiyetlerinden biridir. Cemiyet, Meşrutiyet’in yeniden ilanından sonra sürgünden dönen Kürt aydınları ve liderleri

tarafından 19 Eylül 1908’de İstanbul Vezneciler’de kuruldu. Cemiyetin amaçları, Kanun-ı Esasî’nin hükümlerini muhafaza etmek, Meşrutiyet’in kazanımlarını savunmak, yerel yetkileri arttırmak, Kürt çocukları için okul açmak ve bölgenin ekonomisinin geliştirilmesini sağlamaktı (Tunaya 1984: 409). Cemiyet, birbirlerine rakip olan Şemdinan, Bedirhan ve Baban gibi büyük Kürt ailelerini bir araya getirdi. Cemiyetin Nizamnamesi’nin 7. maddesine göre Seyyid Abdülkadir, ömür boyu başkanlığa seçildi. Bedirhan ailesinden Emin Ali Bedirhan ve Baban ailesinden Babanzâde Ahmet Naim Bey, Dr. Şükrü Mehmet Sekban, İsmail Paşazâde, Müşir Mehmet Paşa, Kürdizâde Ahmet Ramiz, Halil Hayali gibi Kürt aydın ve liderleri cemiyetin kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı (Tunaya 1984: 404).

KTTC, kurulduktan kısa süre sonra aynı adla yayın organını çıkardı. 5 Aralık 1908’de yayımlanan *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi* geniş bir yazar kadrosuna sahipti. İstanbul’da çıkarılması, özgürlüklerin yaşandığı bir döneme denk gelmesi ve bir cemiyet gazetesi olması, bu gazetenin kapsayıcı ve bütünleştirici bir politika izlemesinde rol oynadı. Gazetenin birinci sayısında, cemiyetin başkanı Seyyid Abdülkadir, “Mühim Bir Arıza” adı altında bir yazı kaleme aldı. Kürtlerin Osmanlı Devleti’nde önemli bir yere sahip olduklarını vurgulayarak, önceki politikaları eleştirdi. Kürtlerin Ermenilerle yaşadığı çatışmaların ve bölgede ekilen nifak tohumlarının insanlara zarar verdiğini dile getiren Seyyid Abdülkadir, II. Abdülhamid döneminde uygulanan politikaların söz konusu sorunlara neden olduğunu belirtti (Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi, 5 Aralık 1908: 6-7).

Kürtlerin içinde yaşadığı siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunları sıklıkla işleyen KTTC, İttihat ve Terakki’nin programıyla da ters düşmemeye çalıştı. Seyyid Abdülkadir, İTC liderlerinden Enver Paşa ile görüşerek, II. Meşrutiyet’in yararlarını bölge insanına anlatmak için Ağustos 1909’da Van vilayetine gitti. Seyyid Abdülkadir, Kürtlere, yeni rejimin, anayasanın ve düzenin öneminden bahsederek bu düzeni desteklemelerini istedi (Klein 2007: 144-145). Ancak ülkenin içinde bulunduğu çalkantılı durum, Balkanlarda yaşanan sıcak gelişmeler, İttihat ve Terakki’nin

merkeziyetçi ve Türkçü politikalar izlemesi sonucunda Meşrutiyet ile gelen özgür fikir ve düşünce ortamı kayboldu (Burkay 1997: 401-407).

Kürtlerin bu dönemde kurduğu cemiyetlerde ve çıkardığı gazetelerde ve dergilerde İslamcılık ve Osmanlıcılığın yanı sıra Kürtçülük fikirleri de yoğun olarak işlendi. Buralarda Kürt kimliğinin her şeyden evvel İslam olduğu, sonra Osmanlı ve en son da Kürt olduğu vurgusu hâkimdi. Ayrıca Kürt kimliğinin tarihsel ve kültürel özellikleri işlendi. İstanbul’da yaşayan Kürtlerin bu dönemki önemli faaliyetlerinden biri, hizipçiliği bırakıp ortak sorunları konuşmayı ve tartışmayı kısmen de olsa başarmış olmalarıdır. Kürtlerin refah ve mutluluklarını arttırmaya amaçlayan Kürt aydınları ve liderleri; Kürt diline, edebiyatına, tarihine, gelenek ve göreneklerine ilgi duyarak Kürt kolektif hafızasının oluşmasına katkı sağladılar (Özoğlu 2005: 102).

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra, Kasım ve Aralık aylarında Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Âyan’dan oluşan iki kanatlı bir parlamento kuruldu. Açılan parlamentoda neredeyse bütün unsurların temsili sağlandı. Parlamentaoya giren Kürt kökenli temsilcilerin 10 kişiyi geçmediği belirtilmektedir (Tunaya 1984: 411). Kürt mebuslar, ağırlıklı olarak yaşadıkları bölgenin sıkıntılarını dile getirdiler. Bölgenin eskiden beri bir “yetim çocuk” muamelesi gördüğünü, bu durumun Meşrutiyet döneminde de pek değişmediğinden şikâyet ettiler. Kürt temsilcilerinin dile getirdiği talepler, diğer etnik grupların milliyetçi taleplerinin aksine, bölgenin her yönden kalkındırılması ve geliştirilmesine yönelikti. Kürt mebuslar, bölgenin içinde bulunduğu sorunların çözümünü Osmanlı Devleti’nin bütünlüğü içerisinde aramaktaydılar (Tunaya 1984: 407).

Kürtlerin parlamentodaki temsili açısından Şemdinan ailesi dikkat çekmekteydi. Bu aileden Şeyh Ubeydullah’ın torunu, Seyyid Abdülkadir’in yeğeni Seyyid Taha, Meclis-i Mebusan’a Hakkâri’den milletvekili olarak seçilirken, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti’nin başında bulunan Seyyid Abdülkadir ise II. Abdülhamid tarafından Meclis-i Âyan’a atandı. 27 Aralık 1908’de Âyan üyeliğine atanan Seyyid Abdülkadir, bu görevini 1920’lere kadar devam ettirdi (BOA, BEO, DÜİT, 11/1 (1326.Za.20)). Seyyid Abdülkadir’in, I. Dünya Savaşı’ndan sonra hem bir etnik gruba liderlik yapması hem de

bu görevini devam ettirmesi, kendisinin çokça eleştirilmesine neden oldu (Demirci 2006: 154-157).

SEYYİD ABDÜLKADİR’İN KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ’NDEKİ FAALİYETLERİ

I. Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni ve sonrasında Sevr Barış Antlaşması’nı imzaladı. Antlaşma, Osmanlı Devleti’nin bölünmesi ve parçalanmasını öngörmekteydi. Osmanlı saflarında savaşan Kürtler, savaş sonrası Osmanlı Devleti’nden ümidini kesip, Kürt coğrafyasının geleceği için bir şeyler yapmaya başladı. Bu süreçte Kürt aydınları ve liderleri kurdukları cemiyetlerle ve çıkardıkları gazeteler ve dergilerle bir Kürt toplumu oluşturmak için örgütlü bir mücadele verdiler. Bu mücadeleye daha önceki örgütlenmelerden farklı olarak her kesimden kişi katıldı. Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC) böylesi bir anlayışın ürünü olarak 17 Aralık 1918’de İstanbul’da kuruldu (Bozarslan 2005: 36). Cemiyetin kurucuları arasında önceki Kürt cemiyetlerinde de önemli roller oynayan Kürtler yer aldı. Cemiyetin başkanlığına Seyyid Abdülkadir seçilirken, başkan yardımcılıklarına ise Bedirhan ailesinden Emin Ali Bedirhan ve Babanzâde ailesinden Fuad Paşa getirildi (Zinar Silopi 1969: 52).

Kürtlerin genel çıkarlarını ve refahını sağlamayı amaç edineceğini tüzüğünde belirten KTC, dünyada oluşacak yeni siyasal, toplumsal ve ulusal şekillenmelere etki edecek olan Wilson Prensipleri’nden yararlanma yoluna gitti. Bu bağlamda Kürtler, mütareke günlerinde İstanbul’da yer alan güçlü devletlerin temsilcileri ile görüştü. Yapılan görüşmelerin ağırlıklı konusu; Kürtlerin ulusal hakları ve bölgenin gelecekteki statüsünün ne olacağı ile ilgiliydi. Görüşmelerin çoğunda İngilizler, Kürt millî hukukunun tanınacağını vaat ettiler (Zinar Silopi 1969: 49-55).

Seyyid Abdülkadir başkanlığında KTC’den bir heyet, 2 Ocak 1919’da İstanbul’da, İngiliz Yüksek Komiseri Baştercümanı Andrew Ryan’ı ziyaret ederek Ermenilere söz verilen doğu illerindeki topraklar üzerinde hakları olduğunu, bölgedeki nüfusun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğunu, ancak Kürt taleplerinin ihmal edildiğini belirtti.

Söz konusu görüşmeden kısa bir süre sonra, İngiliz Yüksek Komiser Amiral Calthorpe, 5 Ocak 1919’da Dışişleri Bakanı Arthur J. Balfour’a gönderdiği bir yazıda Kürt heyetinin özerk bir devlet talep ettiklerini, ancak devletin sınırları konusunda net görüşlere sahip olmadıklarını bildirdi. Görüşmede Kürt heyeti ayrıca, toplanılacak Paris Konferansı’na Kürt meselesini tanıtmak amacıyla temsilci göndermek istediğini, buna İngiltere’nin engel olmasını talep etti (Kurubaş 2004: 62).

Seyyid Abdülkadir, 8 Aralık 1919’da İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Tom Hohler’i ziyaret ederek Osmanlı Hükümeti’nin kendilerine özerklik verebileceğini, ancak kendilerinin bu sorunu İngiltere ile çözmek istediklerini açıkladı. Hohler’e göre ise Damat Ferit Paşa, Seyid Abdülkadir ve arkadaşlarının özerklik taleplerine sıcak bakmamaktaydı. Bu durum, Seyyid Abdülkadir’in Osmanlı hükümetine karşı İngiltere’yi kullanarak özerklik elde etmeye çalıştığı olarak da yorumlanabilir. Görüşme sonunda Hohler, özerklik için İngiltere hükümeti adına söz veremeyeceğini, ancak Paris Konferansı’nda Kürt taleplerinin destekleneceğinin sözünü verdi. (Ural 2007: 425-446). Buna karşın İngiltere, Paris Konferansı’nda Kürt taleplerinden ziyade çıkarlarına daha uygun gördükleri Ermeni taleplerini öncelidi.

Mütareke döneminde KTC, 5 Ağustos 1919’da Amerikan Araştırma Heyeti ile de bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmeye KTC’den Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Şükrü Sekban gibi etkili kişiler katıldı. Kürt heyeti, uzun bir beyanatta bulunduktan sonra harita üzerinde özerk Kürt bölgesinin sınırını göstererek, denizlerde bir çıkışları bulunması zaruretini anlattılar. Heyet, Amerika’nın Kürt ulusal haklarına riayet etmesini ve Wilson İlkelerine göre hareket etmesini istemesine rağmen ABD, bu bölgenin büyük bir kısmını içine alan bir Ermenistan teşkiline karar verildiğini belirterek, Kürtlere yardım etmeyeceğini üstü kapalı bir şekilde belirtti.

İngiliz ve Amerikan heyetleri ile yapılan görüşmelerde Kürt taleplerinin görmezden gelindiği görülmektedir. Bu durum ise Kürt taleplerin Ermeni talepleri ile çatışmasından kaynaklanmaktaydı. Batılı güçler bu süreçte Wilson Prensipleri’ne göre değil kendi amaç ve çıkarlarına göre hareket ederek Ermeni taleplerini öncelidiler. Nitekim 18

Ocak 1919’da toplanan Paris Barış Konferansı’nda bu durum açıkça ortaya çıktı (Zinar Silopi 1969: 52-60).

Paris Barış Konferansı sırasında Kürtlerin sözcülüğü rolünü oynayan ve müttefiklerle istediği iletişimi kuramayan Kürt Şerif Paşa, Ermeni delegasyonu başkanı Bogos Nubar Paşa ile Şubat 1920’de bir mutabakata vardı. Mutabakatta alınan karara göre büyük devletlerin birisinin koruması altında müstakil bir Ermenistan ile Kürdistan’ın kurulması hakkında görüş birliği sağlandı. Ancak her iki halk arasındaki toprak bölüşümü sonraya bırakıldı. Ortak bildiriye Kürt çevrelerinden büyük tepki geldi. Ortak bildiriden sonra Kürtler Osmanlı Devleti’ne bağlılıklarını bildiren pek çok telgraf gönderdiler. Bu telgraflar bölgenin pek çok farklı bölgesinden gelmekteydi. Gelen tepkiler üzerine Şerif Paşa, 5 Mayıs 1920’de halifeye ve saltanata bağlılığını bildirerek, konferanstan çekildi (Bayrak 1993: 99). Bunun üzerine Seyyid Abdülkadir KTC adına, 17 Mayıs 1920’de “Paris Barış Konferans Başkanlığı’na” bir telgraf yollayarak, Kürtlerin konferansta temsil edilmediklerinden dolayı, alınacak kararların Kürtleri bağlamayacağını deklare etti (Göldaş 1991: 163-172; Öke 1992: 44).

Seyyid Abdülkadir liderliğindeki KTC, Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) ile de yakın ilişki kurdu. HİF, nizamnamesinin 20. maddesinde, “köy okullarında ve tüm okullarda eğitimin yerel dil ile yapılması” esası kabul edilmişti. 31. maddesinde de “ülke bütünlüğü korunmakla birlikte bazı Osmanlı Devleti illerinin özellikleri, oraların özel (kendine özgü) kanunlarıyla yönetilmesini gerekli kılmaktadır. Bölgeler arasında görgü ve eğitim bakımından mevcut olan dayanışmaya ve her bölgenin yetenek ve özgül yapısına uygun düşecek surette usul ve kurallar benimsenecektir...” denilmişti (Bayrak 1993: 93-94). Partinin bu programı başta Kürtler olmak üzere ulusal azınlıkları umutlandırdı ve bu grupların partiye girmelerini sağladı. 20 Aralık 1918 yılında KTC ve HİF arasında Kürt halkının yoğun yaşadığı bölgelerde, siyaseten saltanat ve halifeye bağlı kalınmak şartı ve oradaki kişilerin çoğunun talebi üzerine muhtariyet verileceğine dair bir mutabakata varıldı (Bayrak 1993: 94).

İmzalanan mutabakata HİF kanalından Balıkesir Mebusu Vasfi, Konya Mebusu Zeynel Abidin ve Mustafa Sabri’nin imzaları yer alırken Kürt heyetinden ise KTC Başkanı

Seyyid Abdülkadir, dernek üyesi Sait ve Mehmet Ali'nin imzaları yer aldı. Mutabakat metninin altına Hürriyet ve İtilaf Fırkası Genel Merkez ve Kürdistan Teali Cemiyeti mührü basıldı (Bayrak 1993: 94-95). KTC ve HİF arasında varılan mutabakat, Seyyid Abdülkadir'in bir eseri olarak da değerlendirilebilir. Çünkü O, hem Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurucularından biriydi hem de Kürdistan Teali Cemiyeti'nin başkanıydı. Kürt özerkliği de onun bu dönemde Kürtler için önelediği bir talepti. Ancak mutabakat ülkenin içinde bulunduğu siyasi ortam yüzünden uygulanmadı (Tunaya 1984: 191).

Kürtler üzerinde hatırı sayılır derecede bir nüfuza sahip olan Seyyid Abdülkadir, 4 Mart 1919'da, I. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne atanarak kabinede görev aldı (BOA, İ. DUİT 9/56 (1337. C. 01). Kabineye atanması bazı tartışmaları da beraberinde getirdi. Kimileri onun bu göreve liyakatle geldiğini söylerken, kimileri ise onun bu göreve atanmasını başarılarından ziyade, politik bir manevra olarak değerlendirdi. Seyyid Abdülkadir'in başkanlığını yaptığı kurumla hiçbir ilişkisinin olmadığını belirten Şûrâ-yı Devlet'in son başkanı Mehmet Tevfik Biren, onun aşiret zihniyetini aşamamış bir kişi olduğunu ve vali seçimi gibi Dâhiliye Nazırı'nı ilgilendiren konular dışında görüş bildirdiğini görmediğini söyleyerek, kabineye atanmasını politik bir hamle olarak değerlendirmektedir (Biren 1993: 147).

Seyyid Abdülkadir'in, bu göreve atandığı dönemde, KTC başkanlığı görevi üzerindeydi ve Kürt bölgesinin geleceği için yabancı devlet temsilcileri ile görüşmeler yapmaktaydı. Nitekim başkanlığını yaptığı KTC, her ne kadar ilk zamanlarda Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı olduğu izlenimini vermişse de gelişen ve değişen dinamikler sonucunda farklı bir çizgiye kaydılar. Dolayısıyla onun bu göreve atanması, başarılarından ziyade onun şahsında Kürtlerin gönlünü almaya yönelik bir politika olarak da değerlendirilebilir. Nitekim daha sonra, Seyyid Abdülkadir'in bu önemli göreve rağmen Kürtlerin özerkliği için çalışması, onun yaklaşık bir buçuk ay sonra görevden alınmasına neden oldu (Danıştay 2015).

SEYYİD ABDÜLKADİR VE ANKARA HÜKÜMETİ

19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkan Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele boyunca Kürtlerle işbirliği yapmaya önem verdi. Mustafa Kemal Paşa, 10 Mart 1916’da Diyarbakır’da 16. Kolordu Komutanlığı görevi esnasında Kürt ileri gelenleriyle tanışmış ve onlarla özel dostluklar kurmuştu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, devletlerarası bir soruna dönüşen Kürt sorununu Misak-i Milli çerçevesinde ele almaktaydı. Milli Mücadele yıllarında; Türklerle Kürtlerin din kardeşi oldukları, ayrılmanın her iki taraf için de tehlikeli ve sorunlu olacağı, Kürtlerin talep etmeleri durumunda onlara her türlü özerkliğin verilebileceği sık sık belirtmekteydi. Nitekim bu hususlardan dolayı Kürtlerin Milli Mücadele’ye katılımı yüksek oldu. Ancak özellikle 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması ile sınırların güvence altına alınması sonucunda önceleri Kürtlere siyasi, içtimai ve özerklik alanında verilen sözler yerine getirilmedi. Bu dönemden sonra izlenen politikalar, sadece Kürt taleplerinin değil aynı zamanda Kürtlerin varlığının inkârına da yönelik olacaktı (Koçak, Star Gazetesi 26 Haziran 2011).

Milli Mücadele yıllarında Türklere yardım edilmesi gerektiğini düşünen Seyyid Abdülkadir, Türklerin Kürtlere ihtiyaç duyduğu bir dönemde, onları yalnız bırakmanın Kürtlere yakışmayacak bir davranış olarak görmekteydi (Chaliand 1980: 32-36). Seyyid Abdülkadir, İngilizlerin kontrolünde parçalı, fakat bağımsız bir Kürt devleti yerine Osmanlı Devleti veya kurulacak yeni devletin kontrolünde birleşik ve özerk bir Kürt devletine taraftardı (İkdam Gazetesi, 27 Şubat 1920). O, Kürtlerin kendi kendilerini yönetebilme hakkına sahip olması gerektiğine inanıyordu. Ancak Lozan sonrası oluşan yeni yönetimin Kürtlerin taleplerini görmezden gelmesi ve bazı reform çabaları Seyyid Abdülkadir’in de tepkisine neden oldu.

Bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlayan Azadî Örgütü, Kürt milliyetçileri tarafından Erzurum’da 1923’te kuruldu. Örgüt, kurulduktan sonra Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerde hükümet aleyhine propaganda yapmaya başladı. Bununla birlikte Hakkâri ve çevresinde ortaya çıkan Nasturi İsyanı’nı bastırmakla görevlendirilen Kürtler, bir yanlış anlaşılma sonucu isyan bölgesinden çekildi. Bu durum örgüt

çalışmalarının deşifre olmasına neden oldu. Örgütle bağlantılı bulunan birçok Kürt lideri tutuklandı. Örgüt liderlerinin tutuklanması sonucunda ele geçirilen bazı isim listeleri, örgütün önceden hazırladığı planların değişmesine ve isyanın öne alınmasına neden oldu (Olson 1989: 42-49; Kalafat 2003: 107).

Deşifre olan Kürtlerin tutuklanmasının ardından örgütün liderliğine Şeyh Said getirildi. Yapılan görüşmeler sonucunda isyan tarihi 21 Mart 1925 (Nevroz) gününe denk getirildi (Kurubaş, 2004; 150). Ayaklanma için nüfuz sahibi Kürtlerle irtibata geçildi. Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza, 15 Kasım 1924'te Seyyid Abdülkadir ile İstanbul'da bir görüşme gerçekleştirdi ve çıkarılacak isyan için destek istedi. Yeni yönetimin politikalarına muhalif olan Seyyid Abdülkadir de isyanı destekleyeceğini belirtti (Toker 1998: 50-58; Mumcu 1992: 59).

Azadî Örgütü eksenli cereyan eden olaylar kapsamında Şeyh Said ifadeye çağrıldı, ancak hastalık ve yaşlılığını gerekçe göstererek Bitlis yerine ikametgâhı bulunan Hınıs'ta ifade verdi. İfadesi sonrası serbest bırakılan Şeyh Said, davanın verdiği tedirginlikle Piran'da bulunan kardeşi Şeyh Abdürrahim'in yanına gitti. Şeyh Said, burada büyük bir kalabalıkla karşılandı. Kalabalığın içinde birkaç firari mahkûm da vardı. Firarileri yakalamak isteyen jandarma kuvvetleri ile oradaki insanların anlaşamaması sonucu 13 Şubat 1925'te silahlar patladı (Vatan Gazetesi, 26 Şubat 1925). Planlanan tarihten önce patlak veren ayaklanma, Kürt isyancıların planlarını büyük ölçüde bozdu. Buna rağmen isyancılar kısa süre içerisinde birçok yeri ele geçirdi. Hadiseyi bir eşkıyalık hareketi olarak değerlendiren gazeteler; eşkıyanın kaçtığını, takip edildiğini ve olayın kısa sürede sonlanacağını bildirmekteydiler.

İsyan hareketinin yayılmasıyla birlikte Ankara Hükümeti, bazı tedbirler almaya başladı. Mustafa Kemal Paşa, isyanla ilgili görüş ayrılığına düştüğü Fethi Okyar yerine kabineyi kurma vazifesini İsmet İnönü'ye verdi. İsmet Paşa, 4 Mart 1925'te düzeni sağlamak amacıyla hükümete çok özel yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu'nu² meclisten

² Şeyh Said Ayaklanması dolayısıyla 4 Mart 1925'te meclisin ikinci oturumunda Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilir. Söz konusu kanunun birinci maddesine göre; “İrticaa, isyana ve memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu, emniyet ve asayişini bozmaya sebep olacak her türlü teşkilat ve tahrikâtı teşvik ve

geçirdi. Kanun kapsamında 7 Mart 1925’te, Ankara’da ve Diyarbakır’da iki İstiklal Mahkemesi’nin kurulmasına karar verildi. TBMM, Takrir-i Sükûn Kanunu ile hükümete İstiklal Harbi döneminde dahi verilmeyen yetki ve sorumluluk verdi (Tunçay 2012: 132-150).

Diyarbakır’da kurulan Şark İstiklal Mahkemesi, isyan bölgesindeki olaylara bakacak ve bu olaylarla ilgili yargılamaları yapacaktı. Mecliste yapılan seçim sonucunda üyeler seçildi. Yapılan seçime göre Şark İstiklal Mahkemesi heyetinde görev yapacak üyeler şu isimlerden oluşmaktadır (Akyürekli 2014: 12).

Başkan: Mazhar Müfid (Kansu), (Hakkâri Mebusu)

Savcı: Ahmed Süreyya Örgeevren (Karesi Mebusu)

Üye: Ali Saib (Ursavaş) (Urfa Mebusu)

Üye: Lütfü Müfid (Özdeş), (Kırşehir Mebusu)

Yedek üye: Ali Avni (Doğan), (Yozgat Mebusu)

Ankara Hükümeti, 1924’ten itibaren bölgede artan hareketliliğin farkındaydı. Nitekim bazı önlemler de almıştı. Aldığı önlemlerden biri de Kürt liderlerinin çalışmalarını yakından takip etmektir. Bu kapsamda İstanbul Suadiye’de oturan Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilerin çalışmaları dikkatle takip edildi. İstanbul Emniyet Teşkilatı eline geçirdiği bir fırsatı değerlendirerek Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilere bir oyun hazırladı. Oyun, Kürdistan Teali Cemiyeti’nin kâtip-i umumisi ve Seyyid Abdülkadir’in özel kalem müdürü Palulu Sadi’nin Türk polis memuru Celal ile karşılaşmasıyla başladı.

Palulu Abdullah Sadi, 1913’te Mısır’da sürgün hayatı yaşarken tanıdığı Celal’i İngiliz istihbarat memuru olarak tanımakta ve onun hala bu görevde olduğunu düşünmekteydi. Abdullah Sadi ile İstanbul’da bir görüşme gerçekleştiren polis memuru Celal, görüşmenin içeriğini İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Baydar’a bir raporla bildirir.

teşebbüs eden ve yayınlan; Hükümet, Cumhurreisinin tasdikinden sonra re’sen ve idareten yasak etmeye mezdur. İşbu fiilleri işleyenleri Hükümet İstiklal Mahkemesine verebilir”. İkinci Madde ise “işbu kanun neşri tarihinden itibaren iki yıl müddetle yürürlükte kalacaktır”. Üçüncü Madde- “İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.” şeklindedir. 4 Mart 1925’te kanuna istinaden iki istiklal mahkemesi kurulur ve üyeleri de TBMM tarafından belirlenir. Daha fazla bilgi için bkz.: Tunçay, *age*, s. 149.

Verdiği rapora göre Abdullah Sadi'nin, İngiliz yetkililerle görüşerek onlardan Mısır veya Kıbrıs'ta bir müzakere düzenlemelerini, çıkarılacak isyan için para, silah ve cephane vermelerini istemekteydi (Özgeevren 2002: 160-161). Abdullah Sadi, polis memuru Celal ile görüşmesinde, bir cemiyeti temsil ettiğini, ferdi hareket etmediğini ve Seyyid Abdülkadir'in namına müzakerelere giriştiğini belirtti. Kendisini İngiliz yetkililerle görüştüreceğinin sözünü veren Celal, Emniyet Müdürü Ekrem Baydar ile irtibata geçerek Taksim Belediye Zabıtasında Merkez Memuru Nizamettin Bey'i devreye soktu. Celal Bey, Nizamettin Bey'i İngiltere'nin Umumi Şarkiye-i Siyasiye Müdürü Mr. Templen olarak tanıttı (Bayrak 1993: 130-132; Toker, 1998: 52).

Şişli'de Abdullah Sadi ile Mr. Templen (Nizamettin) arasında bir görüşme yapıldı. Görüşmede doğuda patlak veren isyanın başına Seyyid Abdülkadir'in geçmesi durumunda isyana katılımın artacağı, ilk hamlede Diyarbakır, Harput ve Elazığ bölgelerindeki silah ve mühimmat depolarını ele geçirileceği, isyanın başarıya ulaşması halinde Ankara Hükümeti'nin düşürüleceği ve bu şekilde Kürt meselesinin sonlanacağından bahsedildi (Bayrak 1993: 140-148). Bu minvalde, Kürt sorunun önündeki büyük engellerden birinin Ankara Hükümeti olduğu, Seyyid Abdülkadir'in hala bölgede büyük bir nüfuza sahip olduğu sonucu çıkmaktadır.

Görüşmede Abdullah Sadi, İngiltere ve İtalya'nın bir anlaşma sonucunda Antalya ve İzmir'e bir çıkarma harekâtını ertelemelerini, daha önce verilmesi kararlaştırılan 500 bin liranın arttırılmasını ve Seyyid Abdülkadir'in isyanın başına geçmesi için İstanbul'dan ayrılmasını talep eder (Özgeevren 2002: 162). Görüşmede dile getirilen talepler, Mr. Templen tarafından uygun görülür ve protokol imzalanmasına karar verilir. Ancak Seyyid Abdülkadir, oğlu Seyyid Mehmed'i İngiliz Büyükelçiliğine göndererek Templen'in kimliğini ve imza yetkisinin olup olmadığını öğrenmeye çalışır. Araştırmalar sonucunda Palulu Abdullah Sadi'nin İstanbul Polis Müdürü Ekrem Bey'in tuzağına düştüğü anlaşılır (Toker 1998: 53-55).

Seyyid Abdülkadir'in durumdan haberdar olduğunu bilen Emniyet Müdürü Ekrem Baydar, Seyyid Abdülkadir, oğlu Seyyid Mehmed, Erbilli Huşnev Aşireti Reisi Nafiz ve Palulu Abdullah Sadi'yi 13-14 Nisan gecesi İstanbul'da tutukladı. Tutuklananlar,

İstanbul polis memurlarından Ziya Bey’in gözetiminde Şark İstiklal Mahkemesi’ne sevk edildiler (Özgeevren 2002: 152).

Sanıklar, ilk sorguları esnasında haklarındaki bütün suçlamaları reddettiler. Duruşmaları yapılırken dava ile alakası görülen Bitlisli Kemal Fevzi, Diyarbakırlı Hacı Ahti, Mehmet Tevfik, Hoca Askeri, Diyarbakırlı Ahmet, Divriğili İlyas Fado, Abdülkadir Sito, Rifat ve Hüseyin İlyas’ın da bunlarla birlikte yargılanmalarına karar verildi (Mumcu 1992: 113-115). 14 Mayıs 1925 tarihinde Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilerin yargılanmasına başlandı. Sanıklar için sinema salonu tahsis edildi. Mahkeme salonu, kısa süre içerisinde dinleyicilerle doldu (Vakit Gazetesi, 15 Mayıs 1925).

Savcı Süreyya Ahmet Bey, ilk iddianameyi okuduktan sonra isyana destek vermekten, halkı cumhuriyet rejimine karşı kışkırtmaktan suç işledikleri ve suçlarının da sabit olduğunu ileri sürerek tutuklanmalarını istedi. Ahmet Süreyya, sanıkları memleketin ikiye bölünmesini amaçlayan bir hareketin hazırlayıcıları ve kışkırtıcıları olmakla suçlandı (Özgeevren, 2002: 152). Mahkeme heyetinin soruları üzerine Seyyid Abdülkadir, İstanbul Suadiye’de oturduğunu, İttihat ve Terakki Cemiyeti kabinesinde Âyan üyeliği, I. Damat Ferit Paşa Kabinesi’nde ise Şûrâ-yı Devlet Reisliği yaptığını ve Âyan üyeliği bittiğinden itibaren maaşının olmadığını belirtti. Birinci Dünya Savaş’ı sonrası HİF yöneticileri ile imzaladığı özerklik mutabakatı sorulduğunda, o tarihlerde Osmanlı Devleti’nin olduğunu, kendilerinin hilafet makamına bağlı bir özerklik talep ettiklerini, amaçlarının olası bir Ermeni devletine karşı koymak olduğunu açıkladı (Bayrak 1993: 150-157).

İfadesinde Şeyh Said’i tanımadığını, oğlu Ali Rıza ile de bir dükkânda tanıştıklarını, daha sonra birkaç defa daha görüştiklerini ve patlak veren isyandan önceden haberdar olmadığını ve kendisinin Cumhuriyet-i İslamiye taraftarı olduğunu belirtti (Toker 1998: 57-59). Mahkeme heyeti, sanıkların savunmalarını hazırlamaları için duruşmayı 23 Mayıs 1925’e erteledi. 23 Mayıs’ta çok kalabalık bir dinleyici kitlesi önünde duruşma başladı. İlk sözü alan Savcı Ahmet Süreyya; Seyyid Abdülkadir, oğlu Seyyid Mehmet,

Kör Sadi ve davaları bunlarla birleştirilen Hacı Ahdi, Kemal Fevzi ve Hoca Askeri'nin mahkûmiyetini isterken diğer sanıkların beraatını istedi.

Savcıdan sonra kendi savunmalarını yapmak üzere söz sanıklara verildi. Abdullah Sadi, duruşmada kendisini savunmaktan ziyade Seyyid Abdülkadir ve oğlunu suçladı. Savcının Abdullah Sadi'nin beraatını istemesi ve bir mahkemede en tabii bir durum olarak kişinin kendisini savunması gerekirken Abdullah Sadi'nin bunu yapmayıp, kurtulacağı umuduyla bütün suçlamaları Seyyid Abdülkadir'e atması, ona duruşmalardan önce “Seyyid Abdülkadir'i suçlaması karşılığında” kendisinin serbest bırakılacağı sözünün verildiği çıkarımını kuvvetlendirmektedir. Savunmalardan sonra mahkeme “güya dinî ve şer'i ve fakat her halde müstakil bir Kürdistan hükümeti tesis ve teşkil etmek emel ve maksadıyla Cumhuriyet aleyhine fiilen ve imhaya cebren teşebbüs ettikleri” gerekçesiyle sanıkların bir kısmına idam cezası verdi. Mahkeme heyeti, Seyyid Abdülkadir, oğlu Seyyid Mehmed, Kemal Fevzi, Abdullah Sadi, Hoca Askeri ve Avukat Hacı Ahti'ye idam cezası verirken, Cemil Paşazade, Ahmet İlyas ve Nafiz ile dört kişinin serbest kalmasına, Nakip Bekir Sıtkı'nın, Şeyh Sait ile birlikte yargılanmasına karar verdi (Cemal 1995: 86-92).

İnfazlar, 27 Mayıs 1925 günü sabaha karşı saat 04.53'te Diyarbakır Ulu Cami önünde yapıldı. Sanıklar idam edilmeden önce son sözlerini söylediler. Sanıklardan Kemal Fevzi masum ve suçsuz olduğunu söylerken, Hacı Ahdi ise “yaşasın Kürtlük mefkûresi, yaşasın Kürdistan” diye bağırdı. Hoca Askeri de suçsuz ve masum olduğunu söyledi. Seyyid Abdülkadir'in son arzusu ise, “beni önce asın ki evlâdımın ölümünü görmeyim” oldu. Ancak önce oğlu Seyyid Mehmed idam edildi. Seyyid Mehmed'in son sözleri ise “Peygamber sülalesine bu reva görülür mü? Başınıza iş çıkarttınız” oldu. Seyyid Abdülkadir'in son sözü ise, “yakıp yıkmakta büyük bir şöhretiniz vardır. Burasını da Kerbala'ya çevirdiniz. Bilin ki, terörle şan ve şeref kazanılmaz” oldu (Ekinci, Türkiye Gazetesi: 1 Aralık 2010; Kahraman, 2003, 137-139). İdam edilmesinden yaklaşık olarak doksan yıl geçmesine rağmen mezarının nerede olduğu hala bilinmemektedir.

İdamdan sonra Seyyid Abdülkadir’in küçük oğlu Seyyid Abdullah Şemdinli’de bulunmaktaydı. Babasının ve abisinin idamı üzerine Şemdinli ve çevresinde bulunan karakollara saldırarak isyana kalkıştı. Nehri İsyanı olarak da bilinen bu isyan, kısa sürede bastırıldı. İsyandan sonra Şemdinan ailesinin yurdu olarak bilinen Nehri bölgesi, muhasara altına alındı. Aile, bölgedeki halkın yardımıyla Irak ve İran’a kaçtı. Buralara kaçan aile bireylerinin bir kısmı ilerleyen yıllarda Türkiye’ye geri geldiler. Ancak hiçbiri Türkiye’deki Kürt siyasi örgütlenmelerinde aktif olarak yer almadı. Siyasetten uzak bir hayat yaşayan aile fertleri, geçmişleri hakkında hala konuşmak istememektedirler. Bu bağlamda, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ailenin Kürt siyasi hareketi üzerindeki etkisinin Seyyid Abdülkadir ile beraber son bulduğu söylenebilir.

SONUÇ

Şemdinan ailesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kürt siyasi hareketine yön veren önemli Kürt ailelerinden biridir. Kürtlerin siyasi, edebi ve kültürel hayatında mühim roller oynayan bu aile, özerklik yanlısı olarak da bilinmektedir. Aile, Kürt siyasi hareketine önemli şahsiyetler yetiştirdi. Bunlardan biri de Şeyh Ubeydullah’ın oğlu olan Seyyid Abdülkadir’dir. 1856’da dünyaya gelen Seyyid Abdülkadir, babasının 1880’deki başarısız isyanından sonra Osmanlı yönetimi tarafından İmparatorluğun uzak yerlerinden biri olan Mekke’ye sürüldü. 1883’ten sonra İstanbul’da yaşamasına izin verilen Seyyid Abdülkadir, 1896 tarihine kadar Beyrut, Şam ve Bitlis vilayetlerinde yargı görevleri ifa etti. Daha sonraları Abdülhamid’e karşı siyasi faaliyetlerinden dolayı Medine-i Münevvere’ye tekrar sürülen Seyyid Abdülkadir, II. Meşrutiyet’in ilanıyla İstanbul’da yaşamaya başladı.

Geldiği İstanbul’da zorunlu ikamete tabi tutulan Seyyid Abdülkadir, sahip olduğu şecereden dolayı önemli Kürt siyasi liderlerinden biri haline geldi. Nitekim Meşrutiyet’ten sonra kurulan önemli Kürt örgütlenmelerde başkanlık görevinde bulundu. Daha önceki Kürt beylerinden farklı olarak, Kürt hareketinin silahlı bir yöntem olarak kullanmasına karşı çıkarak, Kürt siyasi hareketinin daha programlı bir çizgiye girmesine katkı sağladı. Bir araya gelmekte zorluk çeken Kürtleri, başkanlığını yaptığı

cemiyetlerde birleştirdi. Kürt siyasi hareketini basın yayın yoluyla uzaklara duyurdu. Çıkarılan gazete ve dergilerde Kürtlerin taleplerinin yanı sıra Kürt dili, edebiyatı ve tarihi ele alınarak Kürt hafızasının oluşmasına katkı sağlandı.

Seyyid Abdülkadir, Osmanlı Devlet bürokrasisinde de ciddi görevler ifa etti. Yargıç ve hâkimlik görevlerinde bulunmanın yanı sıra II. Meşrutiyet’in ilanından sonra geldiği İstanbul’da 27 Aralık 1908’de II. Abdülhamid tarafından Âyan üyeliğine atandı. O, I. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan I. Damat Ferit Paşa Hükümeti’nde Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı’na atanarak kabinede görev yaptı. Aldığı bu görevler, onun Osmanlı bürokrasisiyle bütünleşmesinin yanı sıra siyasi pozisyon almasını da etkiledi. Nitekim Osmanlı Devleti’nin parçalanmaya yüz tuttuğu bir dönemde başkanlığını yaptığı Kürdistan Teali Cemiyeti içindeki birçok kişiden farklı olarak Kürtler için Osmanlı hâkimiyeti altında muhtar bir Kürt devleti talep etmekteydi. O, güçsüz parçalı ve bağımsız bir Kürt devleti yerine birleşik ve Osmanlı Devleti kontrolünde Kürt muhtariyetini savunmaktaydı. O, halifeliğe ve saltanata bağlı biriydi. Onun bu politikası, zamanın milliyetçi Kürt aydınları ve liderlerince pek anlaşılamadı. Bağımsız bir Kürt devleti projesini öncelemediği için milliyetçi Kürtlerin sert eleştirilerine maruz kalırken; Cumhuriyetin milliyetçi ve seküler bir toplum projesine muhalif olduğu için de yeni idarenin tepkisini çekti. Bölge ile ilgili yapılacak çalışmaların dışında tutulan Seyyid Abdülkadir, 1925’te patlak veren Şeyh Said İsyanı ile irtibatlı olduğu gerekçesiyle oğlu Seyyid Mehmed ve beraberindekilerle birlikte Diyarbakır’da idam edildi.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

BOA, BEO, DUİT, 11/1 (1326.Za.20).

BOA, İ. DUİT 9/56 (1337. C. 01).

Kitap, Dergi ve Makaleler

AKŞİN, Sina (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Remzi Kitapevi.

AKYÜREKLİ, Mahmut (2014). *Şark İstiklal Mahkemesi Kararları*, 1, İstanbul: Nûbihar Yayınları.

BAYRAK, Mehmet (1993). *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri: Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar*, Ankara: Özge Yayınevleri.

BOZARSLAN, Hamit (2005). “Türkiye’de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar”, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, ed. Abbas Vali, İstanbul: Avesta Yayınları.

BRUINESSEN, Martin Van (2013). *Ağa, Şeyh, Devlet*, İstanbul: İletişim Yayınları.

BURKAY, Kemal (1997). *Geçmişten Bugüne, Kürtler ve Kürdistan Coğrafya Tarih Edebiyat*, 1, İstanbul: Deng Yayınları.

CEMAL, Behçet (1955). *Şeyh Sait İsyanı*, İstanbul: Sel Yayınları.

CHALIAND, Gerard (1980). *People Without A Country: The Kurds and Kurdistan*, London: Zed Press.

ÇAY, M. Abdülhaluk (2010). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.

DEMİRCİ, H. Aliyar (2006). *İkinci Meşrutiyet’te Âyan Meclisi 1908-1912*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Danıştay. “1868’den 1922’ye Şura-yı Devlet Reisleri,”
<http://www.danistay.gov.tr/kurumsal-14-1868den-1922ye-sura-yi-devlet-reisleri.html>
[11.01.2015].

EKİNCİ, Ekrem Buğra (1 Aralık 2010). “Bir Osmanlı Beyefendisinin Ardından,”
Türkiye Gazetesi.

ERDOST, Muzaffer İlhan (1993). *Şemdinli Röportajı*, Ankara: Onur Yayınları.

GÖLDAŞ, İsmail (1991). *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İstanbul: Doz Yayınları.

GÜNEŞ, İhsan (1997). *Türk Parlamento Tarihi: I. ve II. Meşrutiyet*, II, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

HANİOĞLU, M. Şükrü (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul: İletişim Yayınları.

JANET, Klein (2007). “Kurdish Nationalist and Nonnationalist Kurds: Rethinking Minority Nationalism and the Dissolution of the Ottoman Empire, 1908-1909”, *Nations and Nationalism*, 13.

Kadri Cemilpaşa (Zinnar Silopi). *Doza Kürdistan*, Paris: Stewr Basımevi.

KAHRAMAN, Ahmet (2003). *Kürt İsyanlarında Tebdil ve Tenkil*, İstanbul: Evrensel Basım Yayınları.

KALAFAT, Yaşar (2003). *Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Said*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

KAYA, İlhan, Yalçın, Enver ve Çakmakçı, S. Gülşah (2015). “Osmanlı Dönemi Kürt Basın Tarihi”, *UKAM Rapor*. İstanbul: UKAM Yayınları.

KURUBAŞ, Erol (2004). *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Ankara: Nobel Yayınları.

KOÇAK, Cemil (26 Haziran 2011). “Herkesin Bildiği Sır 1921 Anayasası’ndaki Özerklik, Atatürk ve Kürtler,” *Star Gazetesi*.

MALMİSANİJ, Mehmet (1999). *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*, İstanbul: Avesta Yayınları.

McDOWALL, David (2004). *A Modern History of the Kurds*, New York: I.B. Tauris.

Mehmed Ârif Bey (2011). *Başımıza Gelenler: 93 Harbi Harbi’nde Anadolu Cephesi Ruslarla Savaşan Hatıraları*, İstanbul: İz Yayıncılık.

BİREN, Mehmet Tevfik (1993). *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Bey’in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, 1-2, İstanbul: Arma Yayınları

MUMCU, Uğur (1992). *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, İstanbul: Tekin Yayınları.

NİKİTİN, Bazil (1991). *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, çev. Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreyya) İstanbul: Deng Yayınları.

OLSON, Robert (1989). *The Emergence of Kurdish Nationalizm and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*. Austin: University of Texas Press.

ÖKE, Kemal Mim (1992). *Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Örgeevren, Ahmet Süreyya (2002). *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi: Vesikalar, Olaylar, Hatıralar*, İstanbul: Temel Yayıncılık.

SÜREYYA, Mehmed (1996). *Sicill-i Osmanî*. 5, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ŞİMŞİR, Bilal (2010). *Kürtçülük (1787-1923)*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

TAN, Zeki (2013). *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî*. (İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3, s. 97-126.

TOKER, Metin (1998). *Şeyh Said ve İsyanı*, İstanbul: Ka Kitap Yayınları.

TUNAYA, Zafer Tarık (1984). *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

TUNÇAY, Mete (2012). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

URAL, Selçuk (2007). “Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 39: 425-463.

Gazeteler

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi, 5 Aralık 1908.

İkdam Gazetesi, 27 Şubat 1920.

Vatan Gazetesi, 26 Şubat 1925.

Vakit Gazetesi, 15 Mayıs 1925.

Star Gazetesi, 26 Haziran 2011.